

Правосвідомість та правове регулювання: аспекти співвідношення

У статті досліджено аспекти співвідношення правосвідомості та правового регулювання. Автор акцентує увагу на тому, що складовими правового регулювання є дві системи, одна з яких здійснює вплив, а друга — підлягає даному впливу. Проте, головним елементом обох систем виступають суб'єкти правовідносин, які залежно від дотичності до однієї із них здійснюють вплив на свідомість та поведінку інших осіб або самі зазнають його. У зв'язку із цим, правосвідомість суб'єктів права є одним із базових компонентів елементарної структури правового регулювання, оскільки генеральним об'єктом її відображення та реакції є саме явища правової дійсності.

Ключові слова: правосвідомість, правове регулювання, правовідносини, регулювання поведінки суб'єктів правовідносин, засоби правового впливу.

В статье исследованы аспекты соотношения правосознания и правового регулирования. Автор акцентирует внимание на том, что составляющими правового регулирования есть две системы, одна из которых оказывает влияние, а вторая - подлжит данному воздействию. Однако главным элементом обеих систем выступают субъекты правоотношений, в зависимости от принадлежности к одной из них оказывают влияние на сознание и поведение других лиц либо сами испытывают его. В связи с этим, правосознание субъектов права является одним из базовых компонентов элементарной структуры правового регулирования, поскольку генеральным объектом ее отображения и реакции является именно явления правовой действительности.

Ключевые слова: правосознание, правовое регулирование, правоотношения, регулирование поведения субъектов правоотношений, средства правового воздействия.

The article explores aspects of the relation of justice and the rule of law. The author focuses on what constitutes legal regulation there are two systems, one of which has an impact, and the second - is subject to this action. However, the main element of both systems are the subjects of legal relations, depending on the membership of one of them have an impact on the consciousness and behaviour of others or themselves experience it. In this regard, awareness of the subjects of law is one of the basic components of the cell structure of legal regulation, as a general object of its display and the reaction is precisely the phenomenon of legal reality.

Keywords: justice, legal regulation, legal, regulation behaviour of the subjects of legal relations, the legal action.

Актуальність теми. На сьогоднішній день абсолютно ні в кого не викликає сумнівів теза про те, що право є одним із генеральних засобів правового регулювання. Проте слід розуміти, що право може здійснювати реальний та ефективний вплив на суспільні відносини виключно за умови, коли у соціумі є розуміння того, за допомогою яких саме засобів правові вимоги здатні переводитися у соціально значущу поведінку [1, с. 37]. Крім того, абсолютно хибним є усвідомлення права виключно з точки зору інструментарію для втілення волі певної соціальної групи, наділеної владними повноваженнями, як формальний регулятор суспільних відносин, оскільки воно (право) є відображенням усвідомленої соціальної необхідності та правової культури суспільства. І саме штучна відірваність права від етнічних особливостей може призвести до правової дезорганізації, неприйняття правових норм суб'єктами правовідносин, таким чином негативно впливати на рівень ефективності правового регулювання в цілому.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання є досить складним за своєю природою правовим явищем, в основу якого покладено здійснення цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів правовідносин, що полягає у його формуванні та коригуванні

із врахуванням фактичних життєвих умов та суб'єктивних особливостей особи.

Як засіб правового регулювання право має розглядатися у кризі призму такої формули організації суспільного порядку як соціум — суб'єктивні та об'єктивні фактори — правова регламентація та правове регулювання — соціально значуща правова поведінка. В цьому контексті соціально значуща з точки зору права поведінка повинна розглядатися крізь призму перевічених часом соціальних норм, як багаторівнева система діянь, що полягає у нерозривному взаємозв'язку суб'єкта правовідносин з оточуючим світом. Зазначена поведінка є способом існування людини, що визначається низкою внутрішніх та зовнішніх факторів природного та соціального середовища [2, с. 65]. Саме від їх ефективності прямо пропорційно залежить рівень соціальної значущості правової поведінки.

Ми вважаємо, що детермінантами правової поведінки є такі фактори суб'єктивного та соціального характеру як: рівень правової свідомості та правової культури як суспільства в цілому, так й пересічних громадян та усіх осіб, наділених державно-владними повноваженнями; сутнісні якості певної соціальної групи людей на певній території; рівень сприйняття правових норм суспільством, що зумовлюється ступенем врахування інтересів та потреб переважної більшості громадян у зазначених нормах; наявність соціального контролю та рівень його дієвості, а також ставлення до нього з боку громадянського суспільства; політична, економічна, соціальна, культурна та ідеологічна ситуація у країні; якість законодавства; специфіка правовідносин, що існують у певному суспільстві певної держави; рівень забезпеченості реалізації конституційних прав і свобод громадян з боку владних органів держави; рівень дотримання режиму законності та правового порядку у державі.

В даному контексті нас цікавить той аспект, що складовими правового регулювання є дві системи: перша — здійснює правовий вплив, друга — підлягає даному впливу. Проте, головним елементом обох систем виступають суб'єкти правовідносин, які в залежності від приналежності до певної системи здійснюють вплив на свідомість та поведінку інших або підлягають зазначеному впливу [3, с. 282-283].

Для дослідження правового регулювання першочерговий інтерес становить, на наш погляд, правосвідомість суб'єктів права, оскільки генеральним об'єктом її відображення та реакції є саме явища правової дійсності. Дана теза може конкретизуватися наступним чином:

1. Переважна більшість психологічних аспектів суспільних відносин, що потребують регулювання за допомогою права, саме у ньому й знаходять свою оцінку та відображення. Перш, ніж увійти у сферу правового регулювання, суспільні відносини мають здобути адекватний змістовий та формальний вираз у приписах правових норм. Це загалом стосується психологічних аспектів та закономірностей [4, с. 4]. Критерієм соціальної обґрунтованості, дієвості та ефективності правових норм є відображення та оцінка останніх у змісті зазначених норм. Так, у праві такі психологічні аспекти та закономірності отримують певну оцінку — позитивну або негативну, в залежності від їх ідентифікації як соціально корисних або асоціальних явищ, із вказівкою на заходи, спрямовані на їх стимулювання або викорінення.

2. Якщо говорити про правотворчий процес, то перш, ніж правову норму буде створено, у свідомості суспільства має відбутися процес відображення тих соціальних інтересів та потреб, на задоволення яких дія зазначених норм повинна бути спрямована. Визнання такі інтереси та потреб як загальносуспільні, оцінка та прогнозування ймовірних наслідків прийняття правових норм, співвідношення цілей, заради досягнення яких відбувається правотворчий процес в кожному конкретному випадку, з тими цілями, які стоять перед суспільством, є результатом зазначеного вище відображення. Такі процеси відбуваються

у суспільній свідомості, переконаннях та інших психолого-соціальних явищах, які безпосередньо або опосередковано впливають на прийняття правових норм. Тому, на наш погляд, буде обґрунтованим стверджувати, що правотворча діяльність, особливо на рівні індивідуальної свідомості суб'єкті в правотворчості, опосередковується психологічними явищами. Дійсно, у разі невірної розуміння сутності зазначених явищ, їх оцінки упередженості, стереотипних підходів, можуть мати місце різноманітні викривлення реального стану речей. І як результат – неадекватне відображення у правовій формі сутності суспільних відносин. Отже, при здійсненні законодавчої діяльності необхідно у повному обсязі використовувати здобутки правової психології. Особливого значення остання набуває у разі проведення різного роду референдумів та плебісцитів, тобто активної участі суспільства у прийнятті важливих державних рішень. Як резюме – створення правових норм є не лише юридичним, але й психолого – соціальним процесом [5, с. 97].

3. Пізнання права та правових явищ здійснюється зазвичай через соціальну діяльність та спілкування суб'єктів правовідносин. Люди аналізують через призму права діяльність органів та посадових осіб під час здійснення ними правозастосовної діяльності; події реальної дійсності та їх результати, які становлять інтерес з точки зору юриспруденції; прояви правової поведінки (правомірна, протиправна, зловживання правом). Зазначені явища розглядаються як передумови або результати дії окремих правових норм або їх системи.

В цьому контексті заслуговує на увагу, думка Є.М. Пенькова, про те, що ставлення суб'єктів права до соціальних норм полягає не у звичайному пристосуванні до них, акті наслідування, а, навпаки, є відношенням сприйняття або протидії існуючим нормам: бажання їх виконувати або відторгнути, фактично або формально дотримуватися, ігнорувати, порушувати [6, с. 94]. Дійсно, особа приймає внутрішнє вольове рішення діяти певним чином не лише на основі співставлення власної поведінки із вимогами правових норм, а у разі, коли вимоги зазначених норм викликають у нього позитивну емоційно-чуттєву оцінку. Прийняття даного рішення, особливо у разі застосування правових норм, передує процес їх пізнання, тобто усвідомлення їх змісту та сутності, розуміння юридичних конструкцій, їх проектування на конкретні життєві ситуації. Така пізнавальна діяльність опосередковується моделюванням віртуальних ситуацій, оцінкою ймовірних варіантів правової поведінки, та потребує включення аналітичного мислення, вольових процесів тощо. Після усвідомлення для себе змісту вимог правових норм повинен відбутися найважливіший процес, а саме вольова реалізація суб'єктом правовідносин правомірної поведінки. Тобто як результат внутрішніх зусиль має бути прийняте вольове рішення щодо реалізації на практиці зазначеного виду правової поведінки [7, с. 97]. Прийняття такого рішення не відбувається спонтанно, бо у свідомості зазначеного суб'єкта відбувається боротьба між тим, чи дійсно витратити зайвих зусиль та діяти правомірно, або піти шляхом «найменшого спротиву». Надзвичайно складним видається прийняття такого рішення, коли власні інтереси суб'єкта права не співпадають із вимогами правових норм. В такій ситуації виключно високо моральна та свідомо людина зможе поступитися власними інтересами заради того, аби не порушувати закон.

4. Правове регулювання здійснює суттєвий вплив на формування особистості, сприяє її правовій соціалізації [8, с. 137]. Сутністю останньої є усвідомлення суб'єктом права схвалених та охоронюваних правом соціальних цінностей; діючої системи правових норм як сукупності правил поведінки та критеріїв їх соціально - правової оцінки; необхідної для оптимального орієнтування у соціально-правовому середовищі системи правових знань; своєї статусної ролі у суспільстві та зумовлених нею суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Ціннісні життєві орієнтири суб'єкта правовідносин, що відповідають принципам права і моралі, будуть обов'язково зумовлювати високий рівень ефективності правового регулювання. Отже, усвідомлення особою правомірності або протиправності своєї діяльності, переконаність у реальному існуванні власних суб'єктивних прав та легітимності своїх вимог, визнання юридичних обов'язків та юридичної відповідальності за власну поведінку, не повинні залишатися поза увагою при дослідженні психології правового регулювання.

В даному контексті слід звернути увагу, що наразі наукові підходи щодо моделювання правової дійсності, характерні для юридичної та психологічної наук, є абсолютно різними. Так, для юридичної науки характерним є формулювання понятійно-категоріального апарату у переважній більшості випадків на базі нормативних логіко-юридичних моделей, які відображають правову дійсність з позиції належного стану речей [9, с. 29-31]. Що ж стосується правової психології, то у центрі її уваги знаходиться саме фактичний стан речей, що повинно домінувати у його свідомості при прийнятті певного юридично значущого рішення, а не те, що він насправді з цього приводу думає. Отже, задля оптимального зменшення розбіжностей у змісті юридичної та психологічної моделей, які використовуються для пізнання правових категорій, необхідно максимально наблизити їх до фактичної правової дійсності.

З покон віків, за часів відсутності державної організації життєдіяльності, суспільство використовувало такий тип регулювання як безпосереднє, переважно засноване на психологічних механізмах безпосередньої контактної взаємодії та емоційно-вольових відносин між його членами у різних сферах суспільного життя. З появою ж інституту держави виникає необхідність переходу на вищий рівень нормативно-правового регулювання, тобто організації діяльності та спілкування у межах тих суспільних відносин, які підлягають впорядкування за допомогою права. Такий перехід відбувається як у поведінковому, так й психологічному планах, що об'єктивується у суспільній свідомості. Базисом для формулювання та модифікації складних психологічних утворень та механізмів, за допомогою яких забезпечується дієвість нормативної регуляції, стануть різноманітні способи та засоби організації соціальних зв'язків та взаємодії. Саме цей період стане початком у формуванні та розвитку правової свідомості як форми суспільної свідомості. Отже, формування зазначених соціально-психологічних утворень та механізмів стане інтеріоризацією об'єктивно існуючих у сфері нормативного регулювання відносин та зв'язків [10, с. 144-147].

Досліджуючи питання взаємозв'язку правового регулювання та правосвідомості суб'єкта правовідносин, слід сказати, що останню не логічно зводити виключно до персоніфікації приписів правових норм (відображення), оскільки вона також має регулятивну сторону, завдяки якій персоніфікована інформація трансформується у реальну правову поведінку. Особа, володіючи широким спектром соціально-психологічних механізмів, сама виступає суб'єктом регулювання власної поведінки. Так, правове регулювання, опосередковане правовою свідомістю суб'єкта правовідносин, об'єктивується у правовій поведінці. Це аспект становить особливий інтерес, коли йдеться про дозвільний тип правового регулювання.

Підводячи ризику, можна сказати, що правосвідомістю охоплюється як певна життєва ситуація, так й усвідомлення все загальності правового регулювання, а діапазон оцінки, який міститься у правосвідомості, може розповсюджуватися від конкретної життєвої ситуації до правової системи в цілому. Правосвідомість завжди включає у себе оцінку об'єктивної дійсності з точки зору правових категорій, оцінку діючої правової системи, системи законодавства, оцінку вимог до діючих або очікуваних до прийняття норм права, оцінку

поведінки людей та власної поведінки у відповідності із певним правовими дозволами та заборонами, оцінку діяльності державних органів та громадських організацій. Отже, центральне значення при здійсненні оцінки правових явищ має характер правосвідомості, тобто відношення суб'єкта правовідносин до діючої системи права [11, с. 110].

Суб'єкт правовідносин включається у систему правового регулювання, перебуваючи при цьому під впливом об'єктивно існуючих соціально-правових факторів, які значною мірою зумовлюють характер його поведінки. Ключовим із зазначених факторів можна вважати соціально-правовий статус особи, тобто її місце у системі соціально-правових зв'язків та відносин [12, с. 85]. Цей статус, перебуваючи передумовою формування правових позицій суб'єкта правовідносин, повинен чинити певний вплив на його поведінку у системі правового регулювання, визначати межі та характер відповідальності тощо. Становище особи у системі правового регулювання переважно визначається її індивідуальним статусом, який існує поряд із загальним та спеціальним, та зумовлює той набір суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, який використовується у реальному часі [13, с. 123].

Висновок. Отже, здійснюючи правове регулювання слід усвідомлювати, що саме правосвідомістю здійснюється внутрішнє регулювання поведінки суб'єктів, надається можливість усвідомлювати соціально-правові явища навколишнього світу, співвідносити їх із діючими правовими приписами та вимогами, і, в кінцевому рахунку, зумовлюється вибір варіантів поведінки у конкретних життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Казимирчук В.П. Социальный механизм действия права / В.П. Казимирчук // Советское государство и право. - 1970. - № 10. - С. 37-44.
2. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: [Учебник для вузов]. - М.: Юристъ., 1996. - 314.
3. Комаров С.А. Общая теория государства и права: [Курс лекций]. -Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1994. - 312 с.
4. Тарасов Н.Н. Роль социально-психологических факторов в правовом регулировании / Н.Н. Тарасов: Афтореф. дисс... канд. юрид. наук. - Свердловск, 1979. - 25 с.
5. Керимов Д.А. Потребность, интерес, право / Д.А. Керимов // Изд-я вузов «Правоведение». 1971. - № 4. - С. 95 - 99.
6. Пеньков Е.М. Социальные нормы - регуляторы поведения личности: Некоторые вопросы методологии и теории. - М.: Мысль, 1972. - 198 с.
7. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. М., 2001. 276 с.
8. Реутов В.П. О функциях права и правового регулирования / В.П. Реутов // Актуальные проблемы теории социалистического государства и права. - М, 1974. -С. 135-140.
9. Керимов Д.А. Диалектический путь познания права / Д.А. Керимов // Методологические проблемы советской юридической науки. -М., 1980. - С. 29-31.
10. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Собр. соч. - М., 1983.-Т. 3. — С. 144-147.
11. Ямбушев Ф.М. Правовое сознание в механизме правового регулирования общественных отношений / Ф.М. Ямбушев: Дисс... канд. юрид. наук. — Н.Новгород, 2002. - 205 с.
12. Новик Ю.И. Психологические проблемы правового регулирования. - Минск.: Университетское, 1989. - 136 с.
13. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. - М.: Наука 1971.-204 с.